
Narečna členitev makedonskega jezika

Božidar Vidoeski¹

(prevod: Vera Smole in Sonja Dolžan)²

IZVLEČEK: Razprava makedonskega avtorja Božidarja Vidoeskega je povzemalna študija o zgodovini makedonskega jezika od začetkov osamosvajanja od praslovanščine do današnjih narečij.

ABSTRACT: This paper by the Macedonian author Božidar Vidoeski summarizes the history of Macedonian from its emergence from Proto-Slavic to today's dialects.

¹ Akademik prof. dr. Božidar Vidoeski (1920–1998) je eden najpomembnejših makedonskih lingvistov druge polovice 20. stoletja in dolgoletni profesor makedonske dialektologije na Filološki fakulteti v Skopju. Obširen razpon njegovega delovanja zajema znanstveno, strokovno, organizacijsko in pedagoško delo. Najpomembnejša so njegova dela s področja makedonske dialektologije, zgodovine jezika in onomastike. Naredil je načrt za makedonski lingvistični atlas (vprašalnik, mreža krajev, kartoteka, karte) in ga začel uresničevati kot vodja dialektološke sekcije na Inštitutu za makedonski jezik Krste Misirkov. Bil je eden prvih sodelavcev in soavtorjev večjezičnih atlasov, in sicer Slovanskega (OLA), Karpatskega (OKDA), Evropskega (ALE) in Malega atlasa balkanskih jezikov. Po njegovi smrti je leta 2000 pri MANU nastal Raziskovalni center za arealno lingvistiko (ICAL), ki nadaljuje delo pri mednarodnih atlasih ter ureja in izdaja dela B. Vidoeskega. Ob 5. obletnici njegove smrti (2003) je organiziral mednarodno konferenco z naslovom Arealna lingvistika: teorije in metode (izid zbornika 2005), kjer je med drugim v več prispevkih orisano življenje in delo akad. Vidoeskega.

Z akad. Božidarjem Vidoeskim me je leta 1986 v Moskvi seznanil njegov sodobnik in dolgoletni sodelavec pri Slovanskem lingvističnem atlasu ter moj mentor, akad. prof. Tine Logar. Poslovala sva se leta 1995 na Ohridu, prav tako na zasedanju MK OLA, vendar že brez profesorja Logarja. Tam sta bila zadnjič v naši družbi še dva velika jugoslovanska dialektologa in lingvisti: srbski akad. prof. dr. Pavle Ivić in hrvaški akad. Božidar Finka. Nato so se začela leta njihovega odhajanja, v mlajših kolegih pa zavedanja, da je bila pravzaprav čast delati z njimi.

Prevod povzemalne študije o zgodovini makedonskega jezika od začetkov osamosvajanja od praslovanščine do današnjih narečij Božidarja Vidoeskega, ki se v makedonščini glasi *Dialektnata diferenciacija na makedonskiot jazik*, naj bo počastitev njegova spomina in hramiti ena od naših vezi z makedonskim jezikom in narodom. Prevedli smo verzijo, ki je bila objavljena namesto uvoda v njegovo zbirko makedonskih narečnih besedil z naslovom *Tekstovi od dijalektite na makedonskiot jazik* (ur. Kosta Peev, Marijana Kiš in Ubavka Gajdova) in jo je izdal Inštitut za makedonski jezik »Krste Misirkov« v Skopju, 2000. (Vera Smole)

² Za korekcije se zahvaljujema Đurđi Strsoglavec.

1. Makedonski jezik se govori v osrednjem delu Balkanskega polotoka, na so-točju rek Vardar in Struma ter v porečju Meste. Na zahodu meji na albanski jezik in tu se jezikovna meja v veliki meri prekriva z državno mejo med Makedonijo in Albanijo. Tvori jo planinski masiv Korab–Dešat–Jablanica, od koder se spusti na jugozahodni del Ohridskega jezera. Na tem območju je na albanski strani ostalo tri-deset makedonskih naselij v dolini reke Drim zahodno od mesta Debar in na območju Golega Brda ter tri vasi na obrežju Ohridskega jezera. Od južne obale Ohridskega jezera meja zavije na jugovzhod in se prek planine Galičica spusti na jugozahodni del Prespanskega jezera, od koder poteka naprej proti jugu in čez planino Mokra jugozahodno od mesta Kostur prehaja na planino Gramos. Na tem delu je na alban-ski strani, ob zahodnem delu Prespanskega jezera, ostalo deset vasi, vzhodno in jugovzhodno od mesta Korča pa tri vasi.

Na jugu meji makedonski jezik na grškega, in sicer od planine Gramos do reke Meste v Trakiji. Jezikovna meja sega na tem delu neprimerno globlje na jug kot dr-žavna meja med Makedonijo in Grčijo; makedonska beseda se lahko sliši vse do črte Gramos–Ber–Solun. Od Soluna poteka naprej na vzhod in čez Bogdansko, kjer se nahajata v slovanski lingvistiki po arhaičnem narečju dobro znani vasi Suho in Visoka, in pride do reke Meste malo severovzhodno od mesta Drama.

Na vzhodu meji makedonski jezik na bolgarskega. Tu obstaja naravna meja, ki jo tvori pogorje Despat–Rila. Od tod zavije meja na severozahod malo severne-je od Blagojevgrada (Gorna Đumaja) in doseže državno mejo med Makedonijo in Bolgarijo.

Na severu se srbska in makedonska jezikovna meja prekrivata z državno mejo med Makedonijo in Jugoslavijo. Tudi tukaj poteka po naravni meji, ki jo tvorijo pla-nine Kozjak–Rujen–Skopska Crna gora–Šar planina–Korab.

To so današnje meje makedonskega jezikovnega območja. V preteklosti je makedonska slovanska naselitev segala daleč bolj na zahod in na jug od današnjih meja. Mnogo zgodovinskih virov priča, da so bila slovanska naselja v južni in srednji Albaniji, na jugu pa v Epirju, Tesaliji in na vsej Egejski obali. Velik del toponimije na tem območju je slovanski, še posebno mikrotoponimija. Skozi stoletja sta se juž-na in zahodna meja vse bolj pomikali proti severu oziroma na albanski strani proti vzhodu, tako kot je bil potiskan makedonski slovanski živelj. Ta proces potiskanja makedonske etnične meje, s tem pa tudi jezikovne, traja še danes.

Na makedonsko-albanski jezikovni meji, na ne preveč obsežnem območju Skopje–Tetovo–Debar–Struga–Pogradec–Korča, je prebivalstvo mešano; poleg makedonskega tudi albansko z albanskim maternim jezikom. V velikem odstotku je to prebivalstvo dvojezično.

Ravno tako živi na makedonsko-grški jezikovni meji na obsežnem območju v Egejski Makedoniji v Grčiji mešano makedonsko in grško prebivalstvo. Makedon-sko prebivalstvo je številčno večje na kostursko-lerinskem in vodensko-pazarskem območju. Po popisu prebivalcev iz leta 1951 je v Grčiji živel okrog 250.000 Slo-ovanov oziroma Makedoncev.

Na jugozahodnem delu ob meji z albanskim in grškim jezikom poleg Makedon-cev živijo tudi Grki, Vlahi in Albanci. V mnogih naseljih na območju Gramos–Ru-

pišta–Neguš–Meglen je prebivalstvo trijezično. Makedonci poleg maternega jezika govorijo tudi grško, ki je zanje tudi uradni jezik, in vlaško.

Severna jezikovna meja je razmeroma stabilna. Naseljevanje tega prostora je skozi stoletja potekalo postopoma in ni v večji meri vplivalo na jezik. Narečni govor prebivalcev nekaterih vasi na območju Kozjaka, ki so se izrekli za Srbe, se v ničemer ne razlikuje od govora prebivalcev v makedonskih vaseh.

Makedonsko prebivalstvo v Pirinski Makedoniji (po popisu iz leta 1956 jih je bilo okrog 180.000), ki se nahaja v Bolgariji, poleg svojega makedonskega narečja govori tudi bolgraščino kot uradni jezik.

2. Makedonski jezik razvojno sodi v skupino južnoslovanskih jezikov, skupaj z bolgarskim, srbskim/hrvaškim in slovenskim. Povezuje jih naslednje: razvoj skupin **ort*, **olt* v *rat*, *lat*, npr. mak. *raste*, *lakot*, zamenjava skupin **tort*, **tert* – **tolt*, **telt* v *trat*, *trēt* – *tlat*, *tlēt*, mak. *vrana*, *breg*, *mleko*, zamenjava **ę* z *e*, mak. *pet*, rezultati nekaterih sprememb, povezanih z drugo palatalizacijo mehkonebnikov, konsekventna zamenjava **kv-*, **gv-* v *cv-*, *dzv-* pred **ě* in **i*, nastalih iz dvoglasnikov, končnica **-omь* v O ed. samost. m. in s. sp. s starim o-jevskim korenem, npr. stosl. *rabomь*, *selomь*, *da* kot element slovnične odvisnosti v povedi, pri izpeljankah razvoj pripon z elementom *-c-*, priponi **-al'ьka*, **-ice* ter vrsta leksičnih ali leksikaliziranih posebnosti.

3. Ožjo celoto med južnoslovanskimi jeziki tvorita makedonščina in bolgarščina. Od starih srbskih in hrvaških narečnih posebnosti se ločita predvsem po širokem refleksu za **ě* in **ǫ*. Nosnik **ǫ* se je po onemitvi polglasnikov in po raznosnjenju v obeh jezikih izenačil s sekundarnim polglasnikom (ɛ_2),³ npr. mak. *raka* – *magla*, bolg. *răka* – *măgla* (srb. *ruka* – *magla*). V bolgarščini in velikem delu makedonskih narečij sta se skupini **tj*, **dj* [psl. **t̃*, **d̃*; op. prev.] razvili v *št*, *žd*, v jugozahodnih makedonskih govorih lahko tudi v *šč*, *ždž* [žž], npr. mak. narečno *gašti* – *gašči*, *mežda* – *mežža*, bolg. *gašti*, *mežda* : (srb. *kuća* – *međa*).

V zgodovinskem razvoju na Balkanskem polotoku so v makedonskem in bolgarskem jeziku kakor tudi v srbskem torlaškem (prizrensko-timoškem) narečju pod vplivom sosednjih balkanskih neslovanskih jezikov nastale številne skupne jezikovne inovacije. Med pomembnejše sodijo: izguba kvantitete in starih tonemskih opozicij, izguba podedovane sintetične deklinacije in njen prehod v analitično izražanje samostalniških razmerij s pomočjo predlogov in splošne oblike (*casus generalis*), npr. *Go vide Marka*, *Mu reče na Marka*, *Odev so Marka*, potem nastanek slovnične kategorije določnosti, ki se izraža s posebnimi členskimi morfemi, npr. *Go vide čovekot*, v makedonščini tudi *čovekon*, *čovekov*, analitično stopnjevanje pridevnikov, npr. *podobar*, *najdobar*. Veliko skupnih sprememb sta ta dva jezika, deloma tudi torlaško narečje, doživela tudi v konjugaciji. Izgubila sta nedoločnik, ki je zamenjan z *da*-stavki, razvile pa so se nove oblike s pomožnikom **xotěti*, npr. mak. *ke odam*, *ke odev*, *ke sum odel* itn. Pomembna sistemska inovacija je tudi podvajanje predmeta v obeh jezikih, npr. mak. *Go vide čovekot*, *Zemi ja knigana*, *Mu ja dade knigata na Petreta*.

³ Konvencionalni izraz »sekundarni ɛ_2 « je treba na tem mestu in v nadaljnjem besedilu razumeti kot »sekundarno vstavljen samoglasnik«.

Te in še vrsta drugih značilnosti slovničnih struktur so makedonski in bolgarski jezik približale neslovanskim balkanskim jezikom – vlaškemu (aromunski jezik), albanskemu in grškemu. Vsi ti jeziki danes tvorijo t. i. balkansko jezikovno skupnost.

Tako sta se makedonščina in bolgarščina, ki tvorita vzhodno podskupino južno-slovanskih jezikov, postopoma oddaljevali od zahodne – srbsko-hrvaško-slovenske podskupine, ki je povečini ohranila podedovano slovansko slovnično strukturo, večina inovacijskih pojavov, ki so se razvili na tem ozemlju, pa ima drugačen značaj.

4. V svojem zgodovinskem razvoju je makedonski jezik doživel določene spremembe tudi v stiku s srbskim jezikom.

Nekaj najstarejših jezikovnih inovacij, ki so nastale na srbsko-hrvaškem jezikovnem območju, se je razširilo tudi na severno makedonsko jezikovno območje. V delu severnih makedonskih govorov sta se **b* in **ɓ* izenačila kot v srbsko-hrvaškem diasistemu, npr. *sān*, *dān*. Na tem območju se križata izoglosi refleksov /u/ in /a/ za nosnik **q*, npr. *ruka* – *raka* ali *ruka*, splošna oblika *na ruku* poleg *na raka*. Namesto **t*, **kt*, **d* se v apelativih redno pojavljajo refleksi /k, ġ/: *kuġa*, *pleġi*, *veġi*, *ĉaġe*. Refleks za **ʃ* je tukaj enak kot v sosednjih srbskih govorih – tj. /u/, za zobniki v severnejšem pasu pa /lu/ oz. /lǎ/ v drugem delu teh govorov, npr. *vuk*, *sluza* – *slǎza*, *dlugo* – *dlǎgo*.

Severne makedonske govore povezuje z obmejnimi srbskimi narečji še cela vrsta drugih posebnosti, tako oblikoslovnih kot besedotvornih.

Del teh pojavov, značilnih za srbsko jezikovno območje, sega globoko v makedonsko ozemlje. Tako npr. fonema /k, ġ/ za **t* in **d* srečujemo v vrsti leksemov in morfemov celo v najjužnejših makedonskih govorih. Tako se je zgodilo, da so na makedonskem območju za **t*, **kt*, **d* dvojni refleksi, in sicer /št – žd/, oz. /šč – žž/ in /k – ġ/, npr. *pleġi*, *pleška*, *sinok*, *sinošen*, *sveġa*, *svešnik*, *meġa*, *mežnik*. Nekateri leksemi, npr. *veġe*, *sreġa*, *nesreġa*, *takuġere*, *s(v)eġere* in členek *ġe*, so se razširili skoraj na ves makedonski jezikovni prostor. S srbskim jezikovnim vplivom se v makedonščini razlaga tudi premena /č/ v /c/ v starih skupinah **čr-*, **črě-*, npr. *cŕn*, *cŕpe*, *crevo*, refleks /u/ za **q* v določenih leksemih, npr. *kuġa*, *sud* ipd., zaimsek *on*, predlog *u*.

Kot skupna tendenca v makedonščini in srbščini izstopata prehod **ě* v /e/: *bel*, *leb*, *seno* in depalatalizacija soglasnikov. V to skupino pojavov bi lahko uvrstili tudi mehčanje skupin *tj*, *dj*, *nj*, npr. *braġa*, *luġe*, *trġe*.

Zanimivo je opozoriti, da so poteze, nastale pod vplivom srbskega jezika, najgloblje prodrle v makedonski jezikovni prostor po dolini reke Vardar, ki je obenem tudi glavna povezava s Solunom in Egejskim morjem.

Vpliv srbskega jezika na makedonski je bil največji od konca 13. stoletja naprej, ko so se meje srbske države širile na jug.

Po drugi strani pa je tudi makedonščina v določeni meri vplivala na obmejne srbske govore. Za makedonizme na prizrensko-južnomoravskem območju na srbski strani se štejejo: fonetična oblika glagolskega morfema *-na-* < /*-nq -/, npr. *padnal*, protetični /j/ pred vzglasnim *u* < **q* v primerih tipa *juže*, *jutāk*, *juzāl*, trdi /ʎ/ pred zadnjimi samoglasniki in pred soglasniki: *lakāt*, *loš*, *dal*, izpuščanje (redukcija) samoglasnikov v naslonkah pred besedami na vzglasni samoglasnik, npr. *s-izmi*,

m-izede, d-umre (se izmi, me izede, da umre), zaimenske naslonke *nè, vè*, glagolske oblike *sa* (za 3. os. mn. glagola *biti*, mak. *sum*), *bile*, glagolski morfemi *-(h)mo, -(h)te* v aoristu in imperfektu, izguba razlikovanja spola v množini pri deležniku: *bile*. V nasprotju s srbizmi, ki so prodrli globlje v makedonski jezikovni sistem, pa so makedonizmi v srbščini ostali na njenem ozkem obrobju.

5. Po drugi strani pa je makedonski jezik razvil tudi vrsto inovacij, ki so usmerile njegovo slovnično strukturo v drugačno smer, ki se razlikuje od smeri, po kateri je šel proces v bolgarskem prostoru. Na makedonskem območju se pojavi novo inovacijsko središče. Makedonske inovacije se pojavljajo skoraj vzporedno s tistimi, ki smo jih poudarili kot vzhodno južnoslovanske. Ti inovacijski pojavi zajamejo jezikovno strukturo kot celoto.

Med najstarejše glasoslovne inovacije, ki razmejujejo makedonsko jezikovno območje, spada zamenjava polglasnikov v krepkih položajih: $*\text{ʙ} > /o/$, $*\text{b} > /e/$, npr. $*\text{сѣнь} > \text{son}$, $*\text{дѣнь} > \text{den}$. V bolgarščini je $*\text{ʙ}$ dal $/ǎ/$, npr. $*\text{сѣнь} > \text{san}$. V srbščini in hrvaščini sta se oba polglasnika izenačila: $*\text{ʙ}, *b > /a/$ v novoštokavskem dialektu, npr. *san, dan*. Ta značilnost, nastala v makedonskem inovacijskem središču, je zajela takorekoč vso današnjo etnično Makedonijo, z izjemo severnega obmejnega pasu s srbščino in skrajnega jugovzhoda ob meji z bolgarskim rodopskim narečjem. Pozneje se je v posameznih morfemih razširila tudi daleč na severovzhod in zajela tudi del bolgarskega obmejnega jezikovnega območja.

Na tem jezikovnem območju, začrtanem z zamenjavo $*\text{ʙ} > /o/$, $*\text{b} > /e/$, ki je nastala že v 10.–11. stoletju, so se skozi stoletja nalagale nove poteze, ki so ta prostor vse bolj in bolj oddaljevale od drugih inovacijskih središč na sosednjih slovanskih območjih. Med pomembnejše inovacije sodijo: v glasoslovju – nastanek protetičnega $/j/$ pred vzglasnim $*q$ oz. pred refleksi zanj, npr. *jaglen (joglen, jäglen, jäglen* v posameznih krajevnih govorih), sovpad $*\text{ę}$ z $*\text{ě}$, npr. *meso* in *mera* (v narečjih: *mjäso, mjära*), otrditev starih (= psl.) palatalov, s čimer se je izgubila opozicija po palatalnosti pri parnih mehkonobnikih, pozneje izguba fonema $/x/$ in njegova zamenjava z $/v, f/$ v zahodnem delu jezikovnega območja, nastanek mehkonobnikov $/k, ġ/$, mehčanje soglasniških skupin *tj, dj, nj* v $/k, ġ, n/$, v oblikoslovju – samostalniški množinski priponi *-ovi (denovi)* in *-inja* (z glasovnicama variantama *-ina, -ijna*), npr. *piliña, prasiña*, pri glagolih končnici *-me* za 1. os. mn. vseh glagolov, npr. *imame, orame, nosime, bereme*, in *-le* v mn. del. *-l: bile, zele*, potem izpust pomožnega glagola za 3. os. perfekta: *toj bil, tie bile*. Pomembeno strukturno spremembo so v glagolski sistem na makedonskem jezikovnem območju prinesle oblike s členkom *ke* in s pomožnicama glagoloma *ima/nema* + del. *-n/-t* za srednji spol (*-no, -to*) tipa *imam dojdeno, imav dojdeno, sum imal dojdeno*, ponekod celo *bev imal dojdeno*, in glagol *biti* (mak. *sum*) + del. na *-n/-t* vseh glagolov, vključno z neprehodnimi, npr. *sum dojden, bev dojden, sum bil dojden* itn. Z njihovim razvojem in vključevanjem v makedonski glagolski sistem je hkrati prišlo tudi do razporeda funkcij med nove in podedovane oblike.

Poseben pečat dajeta makedonskemu jeziku tudi naglas in struktura cele vrste sintagem. V makedonskem prostoru se je izoblikoval nov naglasni sistem. Besedni naglas je v večzložnih besedah fiksiran na tretjem zlogu od zadaj, npr. *br'atučed* – *brat'učedi* – *bratuč'edive*. Razen tega ima makedonski naglas sintagmatski zna-

čaj, saj imajo lahko cele sintagme en sam naglas, npr. *M'ajka-mu tolk'u-vreme ne-beše-go v'idela s'ina-si. Od-pr'ed-vrata-mu-ja-z'edoa novata-k'ošula*. V zvezi z mestom naglasa moramo poudariti tudi to, da nenaglašeni samoglasnikov redukcija ne prizadeva (ne poznajo moderne vokalne redukcije), izjema je le majhno število (krajevnih) govorov v jugovzhodni Makedoniji. Posebnost makedonskega jezika v primerjavi s sosednjimi slovanskimi jeziki je tudi možnost, da pred glagolom stojijo zaimenske ali glagolske naslonke, npr. *Mu reče na brat-mu, Go vikna deteto, Sum mu bil na svadbata*.

Navedene jezikovne posebnosti izhajajo iz enega inovacijskega središča in večina je ostala znotraj makedonskega jezikovnega območja, na katerem zavzemajo manjše ali večje območje. Njihove izoglose tvorijo zaprte črte in imajo približno enako smer širjenja.

Tako se je na sedanjem makedonskem jezikovnem območju izoblikoval poseben diasistem, ki ni pretrgal zvez niti z diasistemom, izoblikovanim na ozemlju današnje Bolgarije, in ki je ves čas poglobljal zveze z diasistemom na hrvaškem in srbskem jezikovnem območju.

6. Največji del navedenih inovacij, in še vrsta drugih, je nastal kot rezultat medjezikovnega stika makedonskega jezika z balkanskimi neslovanskimi jeziki, predvsem z balkanskimi latinskimi. Balkanski jeziki so vplivali na dveh ravneh. Po eni strani so spodbujali nove procese, ki so šli potem po poti, kot jo je narekoval jezikovni sistem makedonščine oz. njen mikrosistem, če se je pojav zgodil samo v okviru nekega manjšega areala v makedonskem diasistemu. Po drugi strani pa so neslovanski jeziki zavirali nekatere jezikovne procese v slovnični strukturi.

Kot »balkanizmi« oz. jezikovne inovacije, ki so se razvile v stiku z balkanskimi neslovanskimi jeziki, so v znanosti sprejeti: izguba sintetične deklinacije, razvoj kategorije določnosti pri imenskih besedah (nomina) in v zvezi s tem pojav postpozitivnega člena, analitično stopnjevanje, podvajanje predmeta, modalne glagolske oblike s *ke* in konstrukcije z *ima/nema* in z glagolom *biti* (mak. *sum*) + del. *-n/-t*. Te inovacije so zajele širši areal slovanskega Balkana. Večina jih je v manjši ali večji meri prisotna tudi v bolgarskem diasistemu, del pa tudi v torlaškem dialektu na srbskem jezikovnem ozemlju. Toda dober del se jih je obdržal na makedonskem območju in prodril globoko v strukturo makedonskega jezika. Na zahodnem in južnem makedonskem jezikovnem ozemlju so se ustalile: prepozitivna raba naslonk, npr. *Go vide Stojana, Mu reče na Stojana, Si go izel lebot*, izpuščanje predloga *vo*, npr. *ke odam Bitola, Otide Prilep*, izražanje direktnega predmeta s predlogom *na* pri samostalnikih, ki pomenijo živa bitja, npr. *Go vikna na Marko*, generalizacija samo ene kratke zaimenske oblike – dajalniške za moški in srednji spol *mu* kot slovnični signal za predmet v dajalniku, npr. *Mu reče na čovekot, Mu reče na deteto, Mu reče na ženata, Mu reče na ženite/decata/mažite*. Veliko podobnosti najdemo med zahodnimi makedonskimi dialekti in aromunščino pri rabi predloga *od* v svojilnem pomenu, npr. *Kukata od Marka*. V vsem zahodnem delu od Gostivarja do Korče in Kosturja se je pod vplivom nosnikov /m, n/ samoglasnik /a/ nazaliziral v *q*, potem pa reflektiral enako kot stari nosnik **q*, npr. *snāga* (< *snaga*), *znām* (*znam*), in sicer v gornopološkem, debarskem, ohridsko-prespanskem oziroma *snoga* v maloreškem in *snāga* v drimkolsko-golobrdskem govoru. V ozkem pasu v jugozahodni

Makedoniji se je izgubil del. na *-l*, in s tem tudi vse zložene oblike, ki so se z njim tvorile (perfekt, pluskvamperfekt, potencial). Njihove funkcije so prevzele ustrezne konstrukcije z *ima/nema* in z glagolom *biti* (mak. *sum*). V suško-visoškem govoru se namesto člena *ke* za prihodnjik uporablja *za* : *za nosa*. Vrsto balkanizmov na makedonskem terenu najdemo tudi v besedotvorju, npr. v priponi s pomanjševalnim in ljubkovalnim pomenom *-ule*: *detule*, *bradule*, in posebno v leksiki. Vse navedene jezikovne posebnosti se nahajajo na zahodnem in južnem obrobju makedonskega jezika, tj. tam, kjer meji na albanščino in grščino in kjer je še danes največja koncentracija aromunskega prebivalstva.

»Vpliv balkanske jezikovne okolice se ne odraža samo v spremembah, ki so dediščina slovanskega slovničnega tipa, temveč tudi v ohranjanju posameznih oblik v primerih, ko so se te ujemale z balkanskimi.« (Koneski, 1960, 493). Tako se pojasnjuje ohranitev aorista in imperfekta, v zahodnomakedonskih govorih pa tudi dajalnika pri osebnih lastnih imenih in sorodstvenih poimenovanjih moškega in ženskega spola.

7. Inovacijski pojavi, ki so se razvili na makedonskem jezikovnem območju, se niso širili ne enakomerno in ne vsi v isti smeri.

Nekateri od njih, kot smo videli, so zajeli vse makedonsko jezikovno območje in postali razločevalne poteze makedonščine v primerjavi s srbskim in bolgarskim jezikom ali samo v primerjavi z enim od njiju. Tak je primer reflektiranja polglasn timer.

Druga skupina inovacij je zajela samo del makedonskega narečnega jezika, v drugem delu pa še vedno izstopajo stare značilnosti, ki se umikajo. To pomeni, da se novi proces ali ni končal ali pa je novi pojav v nekem mikrosistemu nekaj preprečilo. To seveda velja tam, kjer imamo unilateralne inovacije, ki geografsko oponirajo starim. Stare poteze se v takšnih primerih ohranjajo na obrobju. Tako, na primer, na zahodnem in južnem makedonskem jezikovnem obrobju še vedno naletimo na primere z ohranjenim nazalizmom, sicer res ne v prvotnem izgovoru [pač pa *rinezem*, op. prev.], namesto nosnikov *ę* in *q* imamo npr. *grandi*, *pendi* – v korčanskem, *dāmbje*, *čendo* – v suškovoškoškem, se je na nekaterih točkah ohranil široki izgovor **ě*: *r'āka* ali *rjāka*. V določenih leksemih je ohranjen /č/ v zvezah z **r*, npr. *čārpit*, *čārvec* – *čārpit*. V korčanskem makedonskem govoru v južni Albaniji je ohranjena stara dajalniška sklanjatvena oblika, tako v ednini kot v množini. Tam najdemo ostanke stare sklanjatve (deklinacije) člena, npr. *starcatogo*, *starcatomu*. Samo v tem govoru se je do danes ohranil zaimek **dzь* – *soj* kot posebna oblika zaimka. Na širšem območju v zahodni Makedoniji srečamo dajalniške sklanjatvene oblike osebnih lastnih in hišnih imen: *Stojanu*, *Marku* // *Marko(v)e*, *Mare* // *Mari*. Pri glagolih je ohranjena končnica *-t* za 3. os. sedanjika, v več govorih pa za 1. os. ed. sedanjika še vedno ni končnice *-m*.

Vse navedene poteze in še cela vrsta drugih takšnih – starih, nespremenjenih, se danes pojavlja kot narečna posebnost zahodnih govorov in so postavljene nasproti novim značilnostim, ki so se pojavile na njihovem mestu v drugih – vzhodnih, severnih ali južnih govorih. Takšne arhaične poteze so se ohranile tudi na vzhodnem obrobju, kot na primer prost premični naglas, fonem /h/, množinske končnice *-ove*, *-e*, *-eta* pri samostalnikih moškega in srednjega spola. V jugovzhodnih govorih se

je kot glasoslovno pomembno pri soglasnikih ohranilo staro razlikovanje po meh-
kosti.

Vendar pa je več kot očitno, da se je največje število arhaičnih potez ohranilo v obmejnem pasu z albanskim, vlaškim in grškim jezikom, kjer je po drugi strani tudi največ inovacij, ki so nastale kot posledica medjezikovnega stika. Tako zahodna in jugozahodna, delno pa tudi južna makedonska narečja zaznamuje največ arhaizmov, sočasno pa tudi največ inovacij. Na vzhodni strani, na obmejnem pasu z bolgarskim jezikovnim ozemljem, je prehod k bolgarskim narečjem blažji.

Pri doslej obravnavanih unilateralnih inovacijah se pojavlja eno inovacijsko žarišče, ki je v osrednjih predelih makedonskega jezikovnega ozemlja.

8. Drugo skupino inovacijskih pojavov, ki so pomembni za narečno diferenciacijo, sestavljajo tako imenovani bilateralni inovacijski pojavi. Stara lastnost izumira, na njenem mestu pa se pojavljata dve novi, seveda različni. To sta na primer: prote-
tični /j/ v zahodnih govorih in v vzhodnih pred refleksom vzglasnega *q: *j(adica) : v(adica), j(atok) : v(atok)*. V takšnih primerih govorimo o dveh inovacijskih središčih. Eno je v osrednjem delu zahodnega narečja.

Neredko se zgodi, da so se na mestu ene stare lastnosti v narečju razvile več kot dve novi, od katerih vsaka posebej funkcionira v svojem mikrosistemu. Kot ilustracijo vzemimo na primer reflekse nosnika *q, ki se je defonologiziral. V nekaterih regijah se je popolnoma izenačil z nekim od obstoječih fonemov: z /a/ v osrednjih, /u/ v severnih, /o/ v maloreškem. V takšnih primerih je lahko pomagal samo pri redistribuciji fonema, s katerim se je izenačil, ali natančneje, v katerega se je prelil. Vendar pa je v več mikrosistemih *q obdržal svojo samostojnost glede na druge vokalne foneme, spremenil je samo svojo kakovost, s tem pa tudi svoje mesto v sistemu. Z drugimi besedami, spremenili so se njegovi sestavni elementi – razločevalni priznaki. Tako na makedonskem jezikovnem obrobju kot reflekse za *q najdemo foneme: /ä/, /ã/, /ã/. Ti so prispevali k oblikovanju treh novih vokalnih sistemov. Pri takšnih, lahko bi jih imenovali multilateralnih inovacijah, imamo večkratno terensko oponiranje in govorimo o več mikroinovacijskih središčih v okviru enega diasistema. Izoglose takšnih inovacij v več primerih predstavljajo zaprte linije. Tudi ta inovacijska središča so najpogosteje na zahodnomakedonskem terenu.

9. V makedonskem jezikovnem prostoru so se razvile tri večje skupine govorov ali narečja: zahodno, jugovzhodno in severno.

9.1 V zahodno narečje sodijo govori zahodnega obmejnega pasu, od Šar planine in meje s srbskim jezikovnim ozemljem pa do južne obale Prespanskega jezera. Njegova vzhodna meja se od južnega dela Prespanskega jezera giblje proti severovzhodu, gre malo severneje od mesta Lerin in pride na dan tam, kjer Crna reka iz Pelagonije zavije v Mariovsko klisuro. Odtod gre meja naprej proti severu po planinskem vencu Selečka in prek območja Klana pride do Vardarja malo zahodnejše od izliva Crne v Vardar. Preči Vardar in vzhodno od mesta Veles, ves čas po levi strani Vardarja, nadaljuje pot proti severu, preči reko Pčinjo pri Katlanovem, odkoder v loku zavije proti severozahodu in gre malo severneje od Skopja. Vasi v podnožju Skopske Crne Gore, severno od linije Aračinovo–Radišani–Bardovci, ostajajo izven meja zahodnega narečja. Severna meja gre približno v smeri Skopje–Tetovo–Šar planina, kjer se mejni krog zapre.

Najostrejša je meja med zahodnim in vzhodnim narečjem na prostoru med izlivom Crne v Vardar pa vse do Skopske Crne Gore. Na severni strani je izrazito ostra meja na skopskem delu, medtem ko se v Pologu nekoliko ublaži.

Zahodno narečje zaznamujeta dve skupini lastnosti. Po eni strani se v njem ohranjajo nekatere stare poteze in njihovo število raste v smeri proti zahodnemu obmejnemu pasu, proti albanskemu jezikovnemu območju. Več jih je oblikoslovne narave. Med markantnejše sodijo: ohranjanje stare roditeljsko-tožilniške oblike v funkciji splošne oblike pri osebnih lastnih imenih moškega spola na soglasnik ter na *-o* in *-e*, npr. *Go vide Stojana, Marka, Stoleta*, pri sorodstvenih poimenovanjih, npr. *tetina, tatka, čičeta*, in izpeljanih na *-ko* in *-lo*, ki označujejo človeškost: *Go vikna grbla, mrsulka* (imenovalnik *grblo, mrsulko*). Na nekaj ožjem območju je ohranjena tudi stara dajalniška oblika sintetične deklinacije, ravno tako pri osebnih lastnih imenih in sorodstvenih poimenovanjih moškega spola, kot tudi pri imenih ženskega spola na *-a*, npr. *Mu rekov Stojanu / Iliju / Marku* oziroma *Markotu / Marko(v)e, Marko(v)i, Petretu / Petru / Petre(v)e / Petre(v)i*, ženski spol *Jani / Jane, tetki / tetke*. Kot relativen arhaizem lahko pojmuje tudi ohranjene členske oblike na *-v* in *-n*: *lebov, lebon*. Na drugem območju, kot bomo videli, se pojavlja samo člen *-ot*. Glede na to zahodni govori poznajo trojen člen. Precej dobro je ohranjen tudi zvalnik s sklanjatvenim vzorcem *brate / bratu, zete, mažu, tetko, Ratke*. Pri samostalniških in pridevniških osebnih zaimkih je ravno tako dobro ohranjena dajalniška oblika: *mene mi, nemu mu, nim/nimi im, komu, nekому* itn., kakor tudi pri kazalnih: *ove-mu, onemu, ovejze/ovejzi* idr. Tukaj je ohranjen sistem treh vrst kazalnih zaimkov, kar je v skladu s tremi vrstami členskih morfemov. Pri spreganju je za to narečje značilna končnica *-t* za 3. os. ed. sedanjika: *imat, nosit*. Za 1. os. ed. sedanjika v več govorih manjka končnica *-m*: (*ja – jas*) *kopa, nosa, bera*.

Izoglose naštetih posebnosti grede približno po označeni narečni meji, ponekod se z njo popolnoma prekrivajo, na severni strani nekaj izoglos za osnovne in dajalniške oblike ter trojnega člena narečno mejo prekoračuje.

Nekateri fonetični arhaizmi: ohranjen fonem /s/, nespremenjeni /č/ v skupinah **čr-*, **črě-*, v končniških skupinah *-st*, *-št*, niso značilni za zahodne govore. Pojavljajo se na ozkem pasu na obmejnem območju z albanskim jezikom.

Večji del razločevalnih potez zahodnega narečja so inovacije. Med najpomembnejše narečne značilnosti zahodnega narečja sodi mesto naglasa, tako v posameznih oblikah besed kot tudi v sintagmah. Naglas v večzložnih besedah je tukaj stalno na tretji mori od zadaj. To je edinstven naglasni model v slovanskem jezikovnem arealu. Npr.: *pl'anina – plan'inata, brat'učedi – bratuč'edite*. V primerih kot *vod'ejnca, krast'ajca, vol'ojte*, zveze [aj̣, ej̣, oj̣] trajajo dve mori, čeprav so enozložne.

V tem narečju so široke možnosti za oblikovanje naglasnih celot. Samostalniške in glagolske sintagme se v navadnem govoru, kadar ne gre za posebno znamenovanost sestavnih delov, najpogosteje združujejo pod en naglas [v fonetične besede, op. prev.], npr. *n'a-vrata, preku-l'ivada, pr'eku-den, bela-k'ošula, zimski-'ališta, gorn'a-niva; go-z'ede : ne-g'o-zede, ne-'e-go-z'emeše, zošto-mu-g'o-dade?* Posebno so pomembne naslednje glasoslovne značilnosti: odsotnost fonema /x/ in njegov prehod v /v, f/ na koncu zloga, npr. *gref, mof, bef, čevli, evla, bevme – befme* in izguba medsamoglasniškega /v/ in nekaterih drugih soglasnikov. Kot posledica

tega pojava je skoraj v vseh zahodnih govorih prišlo tudi do sprememb v razvrstitvi samoglasnikov. Ustvarjeni so novi odnosi med samoglasniki v okviru ene besede. Nastale so številne zveze dveh, ponekod pa tudi več samoglasnikov, enakih ali različnih, kot končni rezultat pa je nastala serija dvoglasniških zvez različnih vrst. Posebno se na širokem terenu pojavljajo dvoglasniške zveze z /i/ kot drugo komponento: [e_i, a_i, o_i, u_i], npr. *lej*, *leboj*, *snaj*, *mu_i*. Zveze z enakimi samoglasniki so se skrčile v dolge fone in tako je prišlo tudi do nove kvantitete, ki še vedno nima fonološke vrednosti, npr. *sna*: /< *snaa*/, *ne:sta* (< *neesta* < *nevesta*), *progo:ri* (< *progoori* < *progovori*). Oba pojava sta prispevala, da se zmanjša število zlogov veliko besed. V veliko primerih je možnost, da se oblikujejo dvoglasniške zveze, omogočila, da se skrajšajo še posebno večzložne besede, npr. v: *vod'e_inca* (< *vodeinca* < *vodenica* z izvršeno metatezo), *pol'o_iina* (< *poloina* < *polovina*), *sur'o_iica* (< *suroica* < *surovica*) ali že omenjene *n'e:sta*, *prog'o:ri* (*nevesta*, *progovori*).

Kot rezultat splošne tendence, da se krajšajo besedne enote, ki imajo en naglas, je v zahodnih govorih široko razprostranjena onemitev samoglasnikov v naslonkah, kadar stojijo pred besedo, ki se začne na samoglasnik, npr. *g-ostaj* (*go ostavi*), *s-utepa* (*se utepa*), *n-ugore* (*na ugore*), *d-o_it* (*da odit*), *ušt-ednaš* (*ušte ednaš*).

Omejitve (tako za te kot za zgoraj navedene pojave) se pojavijo samo, če se pojavijo kakšne fonološke in semantične ovire.

Od relevantnih morfoloških razločevalnih značilnosti pridejo v govorjenem besedilu najbolj do izraza: množinska končnica *-ovi* z varianto *-o_i*, npr. *lebovi* // *leboj*, osebni zaimek za 3. os. *toj* (*taa*, *toa*, *tie*) in pri glagolih izpuščanje pomožnega glagola v 3. os. v perfektu, oblika *ce* v 3. os. mn. sedanjika pri glagolu *sum* 'biti' in posebej razvito spreganje s pomožnimi glagoli *sum* + deležnik na *-n/-t*: *sum dojden*, *bev dojden*, *sum bil dojden*, *bev bil dojden*, *ima* 'imeti' + deležnik na *-n/-t* v srednjem spolu: *imam odeno*, *imav odeno*, *sum imal odeno*, *bev imal odeno*, kot tudi oblike s členkom *ke* tipa *ke odev*, *ke sum odel*, *ke bev odel* in naprej konstrukcije z *ima*: *ke ima(m) odeno*, *ke imav odeno*, *ke sum imal odeno*. Te konstrukcije dajejo s svojo pogostostjo uporabe in s semantično raznolikostjo zahodnemu narečju poseben pečat glede na druge makedonske govore.

Zahodnomakedonsko narečje se odlikuje z bogatim repertoarjem končnic s pomanjševalnim in ljubkovalnim pomenom. Poleg končnic: *-e*, *-ce*, *-ence*, *-če*, *-iče*, *-ička*, ki jih lahko srečamo tudi v drugih makedonskih govorih, je tukaj posebno produktivna končnica *-ule* z derivati *-ulče*, *-ulence*, *-ičule*, npr. *bradule*, *bradulče*, *bradulčule*, *detulence* poleg *detencule*.

Od skladenjskih posebnosti, ki so pomembne v narečnem členjenju makedonskega diasistema, je tako mesto naslonk glede na glagol, še posebej zaimenskih in glagolskih. V zahodnih govorih lahko stojijo pred njim, celo na začetku stavka, kar ne velja za večino vzhodnih narečij, npr.: *Mu reče Stojanu da go čekat*, *Se fatija pod raka*, *Te imam videno*, *Sum rekol nešto za tebe*.

Tudi izoglose teh pojavov (kot tudi predhodnih) gredo v smeri označene meje, veliko se jih na večjem prostoru med seboj tudi prekriva, s čimer na ta način oblikujejo izoglosni snop. Le kakšna od njih sega globlje na vzhod in na jug, kot na primer izoglose množinske končnice *-ovi*, posebnosti spregatve ali stava naslonk pred glagol. Te izoglose obsegajo tudi del areala južnih govorov vzhodnega narečja. Po

je v naštetih govorih oblikoval šestčlenski vokalni sistem, v katerem je vokal /a/ dobil svoj par po stopnji odprtosti. Med posameznimi govori te vrste so še druge razlike. Na primer, v ohridskem govoru starejših generacij še vedno lahko srečamo primere s /x/. Zanj je še posebej značilna nevtralizacija izgovora /a/ in /ă/ v neprvem naglašenem zlogu, npr. *m'agare* : *mag'areto*. V tem in v struškem govoru je *ŋ otrdel, npr. *kojn*, *polina*. V teh dveh govorih je tudi tendenca po izločitvi palatalnosti pri fonemih /k, ğ/, npr. *kujka*, *l'ujge*.

9.1.2.2 V *drimkolsko-golobrdskem govoru* iz debarske skupine gre *q > /ă/, *r > /ăr/, *ŋ > /ăl/, npr. *răka*, *părsti*, *sălza*. Na novo dobljen fonem /ă/, ki ima omejeno distribucijo, z /a/ sestavlja korelacijo po priznaku zaokroženosti.

Ravno takšen sistem se je izoblikoval na majhnem prostoru na jugovzhodnem delu Prespanskega jezera (prespanski *q > /ă/). Vendar pa imamo tukaj tudi zlogotvorni /r/, ker sta v /ă/ reflektirala samo *q in *ŋ, npr. *răka*, *săza*, *dăgo*, medtem ko se je silabem /r/ ohranil, npr. *părsti*, *sŕp*.

9.1.2.3 Poseben razvoj so *q, *r in *ŋ imeli tudi v govoru nekaterih vasi na Struškem – v *vevčansko-radoškem govoru*. V korenskih morfemih za neustničnim soglasnikom gre *q > /ă/, *ŋ > /ăl/, *r > /ăr/, za ustničnim soglasnikom pa se je razvil labilaizirani par /ă/ oziroma /ăl/ in /ăr/, npr. *grădi*, *răka*, *dărvo*, *sărce*, *găltat*, vendar *păt*, *măka*, *bărdo*, *vărba*, *vălk*, *mălcit*. Tukaj imamo tudi najbogatejši vokalni sistem v okviru zahodnega narečja.

9.1.2.4 V *maloreškem debarskem govoru* je *q reflektiral v /o/, medtem ko sta *r in *ŋ ostala nespremenjena, npr. *roka*, *pot*, *drvo*, *pŕst*, *vŕk*, *vŕna*, *sŕza*. Maloreški govor nekoliko odstopa od drugih zahodnih govorov tudi na področju konzonantizma, ne pozna namreč zvenceh zlitnikov ž, ž.

9.1.2.5 Posebno zanimanje dialektologov budi govor Torbešev (Makedonci muslimani) na območju Reke na Debarskem. V govoru muslimanov na Reki sta za *q, *r, *ŋ v korenskih morfemih po dve vrednosti. V enozložnih in dvozložnih besedah pod naglasom gre *q > /ă/, *r > /ăr/, *ŋ > /ăl/, medtem ko je v tri- in večzložnih besedah in v eno- in dvozložnih, če niso naglašene, namesto *q /ă/, namesto *r in *ŋ pa /ăr/ in /ăl/, npr. *păt*, *păka*, *gărŕp*, *vălk*, *vălna*, vendar *răkata*, *pătŕšča*, *dărvoto*, *vălcica*, *vălneno* ali *n'a-păt*, *n'a-gărŕp*, *n'a-kălk* (Žirovnica).

S temi nekaj potezami se je v vokalizmu zahodno jezikovno obrobje razdrobilo na nekaj majhnih teritorialnih enot. Pri tem je treba poudariti tudi to, da se fonem /ă/, ki ga najdemo na nekaterih narečnih točkah, pojavlja samo na makedonsko-albanskem obmejnem območju.

9.2 Jugovzhodno narečje obsega precej večji teritorij. Širi se vzhodno in južno od zgoraj označenih meja, na severu pa sega približno do linije Veles–Probištip, pri tem pa je ovčepolski del meje s severnim narečjem nekoliko povlečen proti jugu, skoraj do Bogoslovca.

V nasprotju z zahodnim narečjem je vzhodno manj homogeno. Večji del njegovih lastnosti, bodisi ohranjenih starih bodisi nastalih po inovaciji, ne predstavlja kompaktne zaprte celote, kot je to v zahodnih govorih. Večina starih lastnosti, kot je na primer sistem s prostim mestom naglasa, obstoj fonema /x/, samostalniška množinska končnica *-ove*, na manjšem območju tudi končnica *-e* pri samostalnikih moškega spola, ki se končujejo na mehak ali nekdanji mehak soglasnik, npr. *kone*,

maže, krae, sel'ane, in končnica *-eta* pri samostalnikih srednjega spola, npr. *prasete, pileta*, izdiferencirana množina na *-a* pri samostalnikih moškega spola: *dva, pet, sto leba*, ohranjen pomožni glagol *sum* 'biti' v 3. os. v perfektu, uporaba perfektivnega prezenta s pomenom ponavljanja glagolskega dejanja, precej bolj arhaično spreganje v primerjavi z zahodnim narečjem; če ga gledamo v celoti, potem struktura sintagme in mesto zaimenskih naslonk glede na glagol vzhodnomakedonske govore v manjši ali večji meri povezuje z mejnimi bolgarskimi narečji. Tukaj, razumljivo, upoštevamo tudi makedonska narečja v Pirinski Makedoniji.

Dober del inovacijskih pojavov, ki so značilni za vzhodna makedonska narečja, srečamo tudi v bolgarskih govorih. Tako, na primer, protetični glas /v/ pred refleksom vzglasnega *q, npr. *vaglen/vāglen*, pojav sekundarnega vokala v skupinah *cv-*, *sv-*, npr. *cafte/cafti, samne/savne*, prehod *ě v /a/ za /c/: *cak, cadilo, cana*, izenačevanje splošne oblike z imenovalniško pri osebnih lastnih imenih in sorodstvenih poimenovanjih, analitično izražanje dajalniškega razmerja pri osebnih zaimkih: *na mene mi reče*, izguba členskih morfemov na *-v* in *-n* in še vrsta drugih potez, ki so skupne vzhodnim makedonskim govorom, sočasno pa so razločevalne glede na zahodne govore, nimajo nekega jasno oblikovanega inovacijskega središča na makedonskem območju. Večina teh potez obsega tudi širša območja bolgarskega diasistema, del pa se razteza prek severne Makedonije tudi v obmejno timoško-južnomoravsko narečje ali še širše v vzhodne srbske govore.

V okviru jugovzhodnega narečja se jasneje loči pet manjših narečnih enot.

9.2.1 Večjo celoto v okviru jugovzhodnega narečja predstavljajo *štipsko-strumiški govori*, ki pokrivajo njegov osrednji del, od Belasice pa vse do meje s severnim narečjem na severu. Glavna odlika teh govorov je svobodni paradigmatski naglas, npr. *ž'ena ž'eni ž'enata ž'enite, b'eram b'ereš b'ere b'ereme b'erete b'erat*. Nosnik *q je tukaj zamenjan z /a/ v vseh položajih besed, npr. *maka, raka*, in ta poteza jih povezuje z osrednjim delom zahodnega narečja, enako zlogotvorni /r/. Vendar pa poznajo fonem /ǎ/, ki so ga dobili kot refleks *ǰ, npr. *čāša, sāza*, ponekod na obrobju pa tudi /ǎl/: *sālza*. V spregatvi te govore zaznamuje končnica *-m* za 1. os. ed. sedanjika pri vseh glagolih: *vikam, beram, nosam* in sovpad glagolov skupine *i-* z glagoli skupine *e-*, npr.: *beres – noseš, bere – nose*.

9.2.2 Najbližji štipsko-strumiškemu govorom so *tikveško-mariovski govori*. Ti dve skupini povezujejo refleksi nosnika *q in zlogotvornih *ǰ in *r, npr. *raka, sāza, prsti*. Vendar pa so tikveško-mariovski govori razvili poseben naglasni sistem. V njih naglas v paradigmatskih besednih oblikah ne more biti na končnem zlogu. S prenosom naglasa z zadnjega na predzadnji zlog se je oblikoval podsistem s premičnim naglasom, ki je zajel vse dvožložne besede, ki se končujejo z zaprtim zlogom, npr. *d'rvar d'rv'ari, 'elen el'eni, d'ever dev'eri, z'elen zel'ena, 'imal im'ala, n'osen nos'ena*. Tendencia je, da se naglas stabilizira na predzadnjem zlogu. Ta naglasni model koeksistira s paradigmatskim naglasom pri dvo- in večžložnih besedah, ki se končujejo na samoglasnik oziroma odprt zlog in v sedanjiških oblikah glagolov, npr. *'istina 'istinata, s'abota, sedanjik v'ikam v'ikame v'ikate*. Sovpad glagolov starih skupin *e* in *u* je na tem terenu potekala drugače kot v štipsko-strumiških govorih. Oblikoval se je mešani spregatveni tip, npr.: *b'eriš n'osiš, b'erime n'osime, b'erite n'osite* proti 3. os. ed. *b'ere n'ose*.

9.2.3 *Maleševsko-pirinski govori*, ki obsegajo mejno območje z bolgarskim jezikovnim teritorijem, so po refleksu nosnika *q in po zlogotvornem *ʃ ravno tako enotni s štipsko-strumiškimi govori, npr. *raka*, *sāza*. Poznajo tudi zlogotvorni /r/: *dŕvo*, *pŕsti*. Vendar pa sta v teh govorih dva naglasna modela – paradigmatski, npr. *b'aba b'abata b'abi b'abite*, pri glagolih *v'ikam v'ikame v'ikate*, in premični. Obstaja nekaj tipov premičnega naglasa, npr. a) *žen'a žen'ata žen'ite* : *ž'eni*, *rebr'o rebr'oto rebr'ata* : *r'ebra*, b) *br'ada br'adi* : *brad'ata brad'ite*, *vāk vāci* : *vak'o* : *vāc'ite*, *dar d'arove* : *dar'o darov'eto*, pri glagolih *j'ada* : *jad'eš jad'eme* itn. Maleševsko-pirinski govori so v primerjavi s štipsko-strumiškimi bolj arhaični. Pri samostalniški fleksiji so ohranjene stare množinske končnice *-e* za moški spol: *kon'e*, *dŕvar'e*, *prij'atele* in *-eta* za samostalnike srednjega spola tipa *tel'e tel'eta*, *pras'eta*. Pri glagolih je ohranjena stara morfemska razločevalnost med glagoli skupin *e-* in *i-*, npr. *b'era ber'eš*, *n'osa n'osiš*. V fonologiji je pri teh govorih ohranjen fonem /x/, čeprav res z omejeno razvrstitvijo; soglasniška skupina /vn/ je nespremenjena, npr. *ravno*, prevladujejo primeri s /št, žd/ namesto *tj, *dj: *kašta*, *gašti* – *veždi saždi* oziroma *kašča*, *vežži* v nekaterih krajevnih govorih. Tudi preglas /o/ v /e/ v členskem morfemu za moški spol za nekdanjimi mehкими soglasniki je star pojav, npr.: *kon k'one*, *maš m'aže*, *drv'ar drv'are*. Palatalnost končnega -ť (< -тъ) v primerih tipa *zek'*, *pak'* je močnejša. Mehčanje /k, g/ pred sprednjimi samoglasniki in /k/ za mehkonebnikom je inovacija, npr. *rak'ija*, *m'ajka/m'aka*, *suk'al'ka*.

9.2.4 Večjo celoto v vzhodnem narečju predstavljajo *južni govori*, ki zapolnjujejo prostor v smeri Kajlar–Voden–Pazar–Solun–Serez–Drama–Goce Delčev (Nevrokop) in se na severu dotikajo planin Belasica in Kožuv, po dolini Vardarja pa se prebijejo blizu Demir Kapije. Refleks nosnika *q > /ǎ/: *rǎka*, *pǎt* ter zlogotvornih *r in *ʃ > /ǎr/ oz. /rǎ/ in /ǎl/ oz. /lǎ/, npr. *prǎsti*, *sǎrce* oz. *vǎlna*, *slǎce*, so te govore precej zgodaj ločili od osrednjega območja makedonskega jezika. Vendar pa se danes kot najmarkantnejša lastnost južnih govorov pojavlja redukcija nenaglašanih samoglasnikov, ki se je zgodovinsko ravno tako pojavila precej zgodaj v srednjem veku (13. stoletje) in elizija [*onemitev*, op. prev.] kot končni rezultat redukcije, ki jo je, med drugim, povzročil tudi hiter tempo govorjenja. Odprti samoglasniki /a, e, o/ se v teh govorih v nenaglašenem zlogu reducirajo v zelo zaprte (ozke) alofone (a, e, o), v več krajevnih govorih pa se popolnoma nevtralizirajo v ustrezne zaprte parne foneme: /e/ > /i/ [*ikanje*, op. prev.], /o/ > /u/ [*ukanje*, op. prev.], /a/ > /ǎ/, npr. *el'en* > *il'en*, *pek'ol* > *pik'ol*, *g'ušter* > *g'uštir*, *gol'em* > *gul'em*, *bog'at* > *bug'at*, *čov'ek* > *čuv'ek*, *razb'oj* > *rǎzb'oj*, *rab'ota* > *rǎb'ota*. V določenih položajih v besedi (najpogosteje pred členskimi morfemi) se reducirani samoglasniki tudi popolnoma izgubijo [*onemijo*, op. prev.], npr. *p'ol'to*, *p'ol'tu* (< *poletu*), *d'etto* (*deteto*), *n'ifta* (*nivata*), *ž'enta* (*ženata*), *rǎb'otta* (*rabotata*). S to spremembo se je v veliko primerih spremenila struktura besednih oblik. V vrsti krajevnih govorov se večzložne besede krajšajo, če to, razumljivo, dopuščajo fonološki in semantični pogoji.

V neposrednem stiku z grškim in aromunskim jezikom se je v njih pojavilo, kakor tudi v zahodnih in jugozahodnih govorih, precej več balkanskih inovacij, s tem pa so se še bolj oddaljili od osrednje skupine vzhodnega narečja. Na tem območju je precej zamegljena razlika med moškim in srednjim spolom pri pridevnikih in zaimkih. V spregatvi so pogostejše oblike z *ima/nema* in s *sum* + deležnik na -

n/-t. Trenutno poteka razvoj tako imenovanega *na*-predmeta pri samostalnikih, ki označujejo osebe, in na splošno pri samostalnikih, ki izražajo kategorijo živosti, npr.: *Gu vid'e na d'etto*. Leksika teh govorov je polna grcizmov in turcizmov. Grški vpliv je občuten predvsem v tako imenovani uradni leksiki in uradnih slovničnih besedah. Po drugi strani pa so se tukaj ohranili tudi številni leksemi iz slovanskega fonda, ki jih v severnejših govorih ni več mogoče najti. Na določenih točkah na tem območju najdemo številne primere z ohranjenim nazalizmom [*rinezem*, op. prev.], npr. v suško-visoškem govoru: *mānč* 'maž', *grāndi* 'gradi', *grenda*, *čendo*.

Glede na naglas lahko te govore razdelimo v dve podskupini: solunsko-vodensko ali dolnovardarsko in serskolagadinsko.

9.2.4.1 V *solunsko-vodenski (dolnovardarski) podskupini* je naglas paradigmatski in predstavlja podaljšek štipsko-strumiških govorov, npr. *ufč'ar ufč'ari ufč'arite*. Razen tega ti govori kažejo posebnosti tudi pri oblikovanju nekaterih oblik pregi-banja, na primer: 2. os. mn. velelnika s končnico *-ejte*: *bir'ejte*, *nus'ejte*, deležje s končnico *-ščimica*, npr. *begašč'imica*. Proces integracije glagolov, ki se je začel v tikveško-mariovskih govorih, je tukaj zajel tudi glagole skupine *a*, končni rezultat pa je skupen spregatveni model, npr.: *v'ikum*, *b'erum*, *n'osum* – *v'ikiš*, *b'eriš*, *n'osiš* – *v'ike*, *b'ere*, *n'ose*.

9.2.4.2 V *sersko-lagadinskih govorih*, kamor sodita tudi dramski in goce-delčevski v Pirinski Makedoniji, je še vedno ohranjen premični naglas, ki pa ima nekoliko poenostavljene vrste alternacij v primerjavi z maleševsko-pirinskim, npr. *ž'ena* – *ž'eni* : *žen'ata* – *žen'ite*, kot tudi: *br'ada* – *br'adi* : *br'adi* – *brad'ite* itd. Razen tega je na tem območju prisoten tudi dvojni naglas, npr. *c'aric'ata*, *l'obud'ata*, *gl'asuv'ešu*. Ti govori imajo precej skupnih potez s sosednjimi rodopskimi govori bolgarskega jezika, na primer zamenjava **ě* z */a/*, ponekod z */ä/*, ki mehča predhodne soglasnike, npr. *br'ak*, *d'al*, *s'anka*. Namesto starega **ь* se v korenskem morfemu na celem območju pojavlja refleks */ǎ/*, medtem ko se v ponskih obrazilih pojavlja samo v skrajnih vzhodnih predelih, npr. *sǎn*, *dǎš*. Soglasniški sistem v teh govorih je bistveno bogatejši, ker se je ohranila dieznost [*nasprotje po mehкости*, op. prev.], v določenih primerih pa se je pojavila celo nova mehkost, tako da imajo vsi trdi soglasniki svoje mehke korelate. V teh govorih je dobro ohranjen tudi fonem */x/*, medtem ko sta fonema */k/* in */g/* marginalna. V suško-visoškem govoru je v naglašnem zlogu ohranjen **ě* kot */ä/*, npr. *sn'äk*, *b'äl*, *m'ästo*, *r'äka*. V tem narečju so tudi številni primeri z ohranjenim nazalizmom. V visoškem govoru je imel poseben razvoj tudi **y*, npr. *bäk*, *bäl*, *räba*, *sǎn* (*bik*, *bil*, *riba*, *sin*). V vseh govorih te skupine je veliko leksičnih arhaizmov, vendar pa je njihova leksika sočasno bogata tudi z grcizmi in turcizmi.

9.2.5 Posebno narečno individualnost v jugovzhodnem narečju predstavljajo *kostursko-korčanski* govori. Ti govori se zaradi naglasnih posebnosti, skupaj z lerinskim, povezujejo s tikveško-mariovsko skupino, pri tem pa je na kosturskem terenu izrazitejša tendenca, da se naglas stabilizira na predzadnjem zlogu.

Na kosturskem območju se prepleta nekaj skupin posebnosti. Tudi tukaj se pojavlja večje število ohranjenih arhaičnih potez, kot na primer ostanki nazalizma, npr. *grāndi*, *zāmbi*, *dāmbja*. Osnovna zamenjava za **tj*, **dj* so soglasniške skupine */šč/* in */žž/* ali samo */ž/*, npr. *svešta*, *lešča*, *meža*, *saži*, *čužo*. Primeri s */k/*, *g/* name-

sto omenjenih skupin so redki, v južnem pasu in v korčanskem govoru jih skoraj ni. V korčanskem govoru je pod naglasom še vedno ohranjen /ä/ namesto *ě in *ę: *br'äk, p'äna, čov'äko* (čovek), *č'ändo, gr'ända*. Bogat repertoar arhaičnih potez je v pregibanju, kot na primer dajalnik v ednini in množini, ostanki spremembe člena, npr. *čovekot'ogo, čovekot'omu*, zaimek *s_b v obliki *soj* idr.

Posebno na tem področju prihajajo najbolj do izraza novejši balkanizmi, kakršni so: izguba predloga *vo*, raba predloga *na* za izražanje drugega predmeta, npr. *Go v'ide na č'oveko, Mu r'eče na č'oveko*. Kratke oblike zaimka s funkcijo predmeta so v več primerih izgubile priznake kategorij spola in števila, npr. *Mu r'eče na č'oveko, Mu v'ikna na ž'enata, Mu se nal''uti na d'ecite*. Glagolska fleksija se je povsem balkanizirala, ker so se z izgubo deležnika na *-l* izgubile vse z njim tvorjene sestavljene oblike (perfekt, pluskvamperfekt, potencijal idr.), njihovo funkcijo pa so prevzele oblike z *ima/nema* in *sum* + deležnik na *-n/-t*, a modalne pomene pokrivajo oblike s *ke*.

Celo kostursko-korčansko območje zaznamuje tudi nekaj inovacij, ki so ostale na tem terenu. Med njimi se nam, kot najbolj značilne, ponujajo samostalniške končnice na *-tje* tipa *žen'etje, klan'atje*, množinska končnica *-nišča* pri samostalnikih srednjega spola: *morjen'išča, polen'išča*, pri pregibanju glagolov pa obrazili *-v-* in *-iv-* za tvorbo nedovršnih glagolov iz dovršnih, npr. *kupva/kupvi, za'odvi, na'ožva/na'ožvi* – *zaborav'iva, ozdrav'iva* idr.

Kar zadeva reflekske *q in zlogotvornih *ɟ, *ʃ, se tudi na tem območju pojavlja nekaj manjših narečnih posebnosti.

9.2.5.1 S svojimi arhaizmi in balkanizmi se še posebej loči *korčanski* govor, ki ga reprezentirata samo dve vasi: Boboščica in Drenoveni. Za *q imamo tukaj /a/ ali zveze z nosnikoma /an/ in /am/, zadnja se pojavlja pred ustničnikom, npr. *raka, zambi, grandi*, za *ɟ /ap/: *varba, parst* in za *ʃ /al/: *valna, salza*. Med inovcijami ta govor zaznamujejo zamenjava /x/ z /j/ na koncu zloga v vrsti primerov, npr. *pr'ajci, r'ekoj, rek'ojme, (reko, rekohe)*, in posebej stabiliziran naglas na predzadnjem zlogu kot dokončani rezultat kostursko-tikveške tendence, npr. *ž'ena žen'ata, planin'ata, r'ekoj rek'ojme* in v sintagmah: *majk'a-mi, s'in-ti : sin'ovi : sinovit'i-mi*.

9.2.5.2 Na širšem kosturskem območju so *q ter zlogotvorna *ɟ in *ʃ reflektirali tako kot v drugih južnih govorih – v /ä/ ali /än/ oz. /äm/, /är/, /äl/: *räka, grändi, zämbi, pärsiti, vālna*.

Na severnem delu kosturskega območja, na obmejnem pasu z osrednjimi govori, se na ozkem pasu pojavlja naglas na prvem zlogu, ki je posebna značilnost tega področja, npr.: *pl'aninata, m'ostovite*, in v naglasnih celotah [fonetične besede, op. prev.] *V'iknete-go* (vas Oščima).

9.2.5.3 V najjužnejšem delu kosturskega govornega območja, v predelu Kostenarija in v delu predela Nestram, je nosnik *q reflektiral v /ä/, v določenih položajih pa v /än/ in /äm/: *räka, grändi, zämbi*, medtem ko se je *ɟ razvil v zvezo /er/, npr.: *gerne, zerno, serce*.

Če je treba izraziti stopnjo arhaizmov in grcizmov v leksiki in balkanizmov na splošno, lahko za ta govor navajamo samo presežnike. V njem je ohranjen fonem /x/, precej veliko je število leksemov z leksikalizirano redukcijo /o/ v /u/, redkeje pa /e/ v /i/.

9.3 Tretjo skupino sestavljajo **s e v e r n i g o v o r i**, ki zavzemajo predel obmejnega pasu s srbskim jezikovnim teritorijem. Njihova južna meja se dotika približno linije Tetovo–Skopje–Sveti Nikole (malo južneje)–Probištip. Na tem terenu se križa večje število izoglos pojavov, katerih inovacijsko središče je na srbskem ozemlju, in potez, ki izvirajo iz makedonskega jezikovnega prostora. V severnem delu območja se končujejo južne izoglose refleksa /lu/ za zlogotvorni *ʃ v položaju za zobniki, npr. *dlugo, sluza, tluče*, palatalnega /l̥/: *poľe, zeľe, il'ada*, končnice *-u* v splošni obliki pri samostalnikih na *-a*: *ženu, nivu*, končnice *-oga* v zaimensko-pridevniški paradigmi: *toga, nega, šas dobroga koňa*, potem množinske končnice *-e* pri samostalnikih na *-a*: *kuķe, ubave njive* in glagolskih pregibnih obrazil *-mo* za 1. os. mn.: *imamo*, *-v* za 3. os. mn. sedanjika: *oni imav*, *-še* za 3. os. mn. aorista: *rekoše* idr. Malo južneje, v smeri, ki smo jo orisali zgoraj, gresta mimo izoglose refleksa /ã/ za *ʒ in *b, npr. *dãš, dãn*, refleksa /u/ za nosnik *q: *zubi, ruka* in namesto zlogotvornega *ʃ: *vuk, žuto, kuk* idr. Severni govori, kot vidimo, se nam predstavljajo kot tipični prehodni govori.

Njihovo notranje členjenje je bilo v veliki meri pogojeno s sosodstvom dveh drugih makedonskih narečij.

V vzhodnem delu severnih govorov (na Kumanovskem, Kratovskem, Krivopalanškem) se bolj čuti prisotnost vzhodnomakedonskih posebnosti. Paradigmatični naglas, uporaba enega členskega morfema *-ãt*, podvajanje predloga *s* s *šas* in poglagentna stava zaimenskih naslonk je samo nekaj posebnosti, ki severovzhodne govore približujejo vzhodnemu narečju.

V zahodnem delu severnih govorov (v skopsko-crnogorskem in vratniško položkem govoru) je naglas zahodnomakedonski – fiksiran. V teh govorih se je izgubil medsamoglasniški /v/, v 3. os. perfekta se izpušča pomožni glagol, uporablja se trojni člen. Stavki se lahko začenjajo s kratko zaimensko obliko, npr.: *Gu vide ženutu, Ga fana petãlãt*.

V položkem delu je število zahodnomakedonskih posebnosti še večje, še posebej v pasu okrog mesta Tetovo.

10. Procesu narečnega členjenja makedonskega jezika je mogoče slediti že od 11. stoletja. Začel se je pravzaprav sočasno s pojavom prvih inovacij. Z defonologizacijo polglasnikov (*ʒ, *b) in prehodom krepkih *ʒ in *b v /o/ ter /e/ na severnem obmejnem pasu in na skrajnem jugovzhodu proti bolgarskemu jezikovnemu področju ostaja pas, ki ni prekrit z novimi rezultati. Tukaj se je že začelo oblikovanje prehodnih govornih pasov med makedonskim in bolgarskim jezikom na vzhodu ter makedonskim in srbskim jezikom na severu. Ti pojavi so se pozneje postopno zapolnjevali z več potezami. V severne govore so vstopale inovacije s severa in juga ter se tukaj križale, na vzhodnem obmejnem pasu pa so se prepletale izoglose pojavov, ki so se porajali na bolgarskih inovacijskih žariščih, po drugi strani pa so na vzhod, v nekatera zahodna bolgarska narečja, prodirale poteze, ki so se oblikovale na makedonskem terenu, kot je naprimer v določenih morfemih refleks /o/ za *ʒ ali refleks /a/ za *q, prehod *ě v /e/, depalatalizacija soglasnikov idr.

Posledica izgube polglasnikov je znotraj makedonskega ozemlja sočasen pojav dveh inovacij. Po onemitvi šibkega *ʒ (b) v skupinah *cvb-, *svb- v zahodnem delu makedonskega areala, zvočnik v, ki je bil takrat vsekakor še dvoustnični, preide

v /u/, medtem ko se je v vzhodnih govorih v skupinah *cv* in *sv* razvil sekundarni samoglasnik, ki je razbil težko izgovorljive soglasniške skupine. Tako smo dobili dve vrednosti: *cu-*, *su-*: *cutit*, *osunit* v zahodnih in *cav-*, *sav-*: *cavti* – *cavte*, *osavne* – *osavne* v vzhodnih. To so vsekakor ene najstarejših razločevalnih potez na makedonskem terenu.

V 12.–13. stoletju se na makedonskem območju pojavi cela serija sprememb, tako glasovnih kot pregibnih. Med glasovne spremembe, ki so pustile največ sledi v narečnem drobljenju makedonskega jezika, brez dvoma sodi raznosnjenje nosnikov **q* in **ɛ*. Drugi sovpada z **ě*, kar predstavlja posebnost makedonskega jezika v primerjavi z bolgarskim, medtem ko je nosnik **q* v različnih regijah makedonskega ozemlja različno reflektiral: ali je ohranjen njegov temni izgovor – /*ǣ*/; *rǣka* oziroma *rǣnka*, kjer se je nosnost ohranila dalj časa (v suško-visoškem in kosturskem govoru) ali pa se je razvil v kateri drug samoglasnik v sistemu – v /*a*/ na širšem območju srednjega dela Makedonije: *raka*, – v /*o*/: *roka* v maloreškem, – v /*u*/: *ruka* v severnih govorih ali pa je razvil novo razločevanje in dobil nove vrednosti: /*ǣ*/ – odprti *o*, ki obdrži priznak zaokroženosti, vendar je bistvena njegova stopnja odprtosti, npr. *rǣka* v drimkolsko-golobrdskem govoru in na drugih točkah zahodnega obrobja, ki smo jih že omenili; /*ǣ*/ – odprti *e*, ki ima višjo stopnjo odprtosti kot /*a*/, vendar pa je zvišana odprtost redundantna, ker v vokalnem sistemu danega govora ni nobenega drugega sprednjega samoglasnika s širšo odprtostjo. Z novimi samoglasniki je nizki fonem /*a*/ dobil svoje pare in oblikovale so se tri nove korelacije: /*a* ~ *ǣ*/ v nekaterih govorih, /*a* ~ *ǣ*/ v drugih, oziroma /*a* ~ *ǣ*/ v govorih, kjer se je ohranil temni izgovor. V skrajni liniji smo za nosnik **q* na makedonskem območju dobili skupaj devet različnih rezultatov: /*ǣ*/, /*ǣn*/ oz. /*ǣm*/, /*a*/, /*an*/ oz. /*am*/, /*ǣ*/, /*ǣn*/ oz. /*ǣm*/, /*ǣ*/, /*o*/ in /*u*/.

V zvezi z nosnikom **q* sta še dva pojava, ki sta relevantna za narečno členjenje. Pred vzglasnim **q* sta se pojavila dva protetična glasova: (*j*) v zahodnem delu, npr. *jaglen* in /*v*/ v vzhodnem: *vaglen* – *vǣglen*. In drugi, od znanega mešanja nosnikov v zahodnih govorih so se ohranile sledi, npr. **jɛ* > **jɔ*: *jǣzik*, *jazik*, *jozik*, *jǣzik*, medtem ko je v vzhodnem narečju namesto zveze *jɛ* (*j*)*e*, npr. (*j*)*ezik*, (*j*)*etɽva* itn.

V tem obdobju, do 13. stoletja, se je v makedonskem jeziku zgodila še cela vrsta sprememb, tako glasovnih kot oblikoslovnih, ki so pustile vidne sledi tudi na njegovi zemljepisni razčlenjenosti. V vokalizmu so k narečnemu členjenju veliko prispevali tudi refleksi zlogotvornih **ɟ*, **ɽ*. V večini govorov je samoglasniški del reflektsov **ɟ*, **ɽ* sovpadel z reflksom za **q*, tako da se je večalo število primerov z novimi vokalnimi fonemi. V besedilih iz tega obdobja najdemo primere, ki kažejo tudi na redukcijo nenaglašanih samoglasnikov, kar je pomembna inovacija, ki je poglobila neposredno narečno členjenje posebej v južnem delu makedonskega diasistema. Najverjetneje so se v tem času v narečjih oblikovale osnovne značilnosti in tudi naglasni sistemi. V konzonantizmu se je začel proces defonologizacije po mehкости parnih zvočnikov in izgubljanja mehкости na splošno. Številne inovacije so se pojavile tudi v slovnični strukturi jezika. Opaziti je težnjo po razločevanju končnic *-ove* in *-ovi*; prva prevladuje kot dajalniška v zahodnih govorih, druga pa v množini, npr. v današnjih debarskih govorih: *tatko(v)e* (dajalnik) in *sinovi* (množina). Pri glagolih se je kot inovacija oblikovala končnica *-me* za 1. os. mn. in *-le* v

množini tvornega deležnika: *bile* (: *bili* – v vzhodnih govorih). V 3. os. ed. se začena opuščati *-t*.

Tako so bile ob koncu 13. stoletja v Makedoniji že začrtane osnovne narečne skupine. S poznejšimi inovacijami se je proces narečnega členjenja samo še poglobljajal, vendar v okvirih že začrtanih, ponekod pa tudi že oblikovanih področnih enot.

V 14. stoletju se je, kot smo že omenili, s širjenjem srbske države in s prestavitvijo njenega središča proti jugu, krepil srbski jezikovni vpliv, rezultat tega vpliva pa je utrjevanje fonemov /*k*, *g*/.

Proces narečnega členjenja se je še bolj poglobljajal v 16. stoletju, ko sta se v zahodnih in severnih govorih začeli defonologizacija /*x*/ in onemevanje vrste soglasnikov v medsamoglasniškem položaju, med njimi še posebej /*v*/.

Posledica tega je bil pojav novih odnosov med samoglasniki, rezultat tega pa je bil pojav vrste dvo-glasniških zvez in fonetično dolgih samoglasnikov, ki smo jih že omenili. Vendar pa moramo zdaj poudariti, da so ti novi procesi veliko bolj zadevali zahodno narečje in nekatere jugozahodne govore.

Na ta način so zahodni govori dobili nove razločevalne značilnosti in se še bolj oddaljili od vzhodnega narečja, vendar pa je sočasno tudi v okvirih zahodnega narečja prišlo do večjega razločevanja med posameznimi krajevnimi govori.

11. Če povzamemo vse do sedaj povedano, lahko oblikujemo naslednje sklepe:

– Narečja makedonskega jezika so precej dobro ohranjena. Najbolje je narečni govor ohranjen na območjih pod Grčijo in v makedonskih oazah v Albaniji, kjer normirani jezik nima širše funkcije. V Republiki Makedoniji se v večjih središčih v povojnem obdobju, še posebej v zadnjih dveh desetletjih, pod vplivom književne norme opaža viden proces unifikacije. Generacije, ki so končale makedonske šole, v veliki meri obvladajo knjižni standard, čeprav njihova skladnja in besedišče še vedno nosita pečat rojstnega narečja.

– Narečja so najbolj razčlenjena na južnem in zahodnem obrobju, na obmejnem pasu z albanskim, grškim in vlaškim jezikom. Na obmejnem območju s srbskim jezikom so številne narečne poteze prodrle globlje v makedonski jezikovni prostor, tako da se je oblikoval pas tipično prehodnih govorov. Prehod med makedonskim in bolgarskim jezikom je, v primerjavi s severno mejo, precej blažji.

– Proces narečnega členjenja v Makedoniji se je začel že s prvimi inovacijami, ki jim je mogoče slediti od 11. stoletja naprej. Osnovni obrisi današnjih makedonskih narečij so precej vidni že na prehodu iz 13. v 14. stoletje. Razvoj mnogih procesov, ki so se začeli globlje v preteklosti, se je nadaljeval tudi pozneje, nekateri pa še vedno potekajo, so še vedno nedokončani.

– V veliki meri so k narečni členitvi makedonskega jezika prispevali balkanski neslovanski jeziki, v manjši meri pa srbski jezik. Največje narečne členitve so se zgodile na območjih z mešanim prebivalstvom – makedonskim in nemakedonskim, v zahodni in južni Makedoniji, kjer je tudi stopnja interferenc največja, saj je prebivalstvo v teh krajih dvo-, ponekod pa tudi trijezično.

– Najgloblje sledi v členitvi makedonskega jezika je pustil naglas. Vrsta narečnih pojavov na področju narečnega vokalizma je pogojena z mestom naglasa, na primer redukcija nizkih samoglasnikov v južnih govorih, preglas /*a*/ v /*ä*/ ali /*e*/,

ravno tako refleks jata /ä/ v jugovzhodnih govorih, v korčanskem, suško-visoškem, gocedelčevskem in razloškem govoru. V ohridskem in pološkem govoru je razlika v realizaciji /a/ odvisna od mesta naglasa. V naglašenem neprvem zlogu se v teh govorih /a/ nevtralizira z izgovorom fonema /ǎ/. V več govorih (prilepski, debarski, nestramski, sersko-lagadinski) imata samoglasnika /e/ in /o/ v naglašenem položaju zaprta alofona [ɛ, ɔ], v drugih govorih, severnih in sersko-lagadinskih, pa se samoglasnik /ǎ/ v nenaglašenem položaju izgovarja bolj odprto – [a]. Najverjetneje je naglas prispeval tudi k dvojni refleksaciji *q v več zahodnih govorih, npr. *rǎka*, *pǎt* : *obrač*, *poprag*, *želad*. V rečanskem (torbeškem) govoru imamo dve realizaciji refleksov *q in zlogotvornih *ɣ, *ʃ, npr. *pǎt*, *pǎtot* : *n'a-pat*, *sǎnce* : *n'a-sǎnce*, *vǎrba* : *n'a-vǎrba*.

Vokalni sistemi makedonskega jezika so precej odvisni tudi od soglasniške sosesčine. Pod vplivom mehkih soglasnikov je izvršen preglas /a/ v /ä, e/ v jugovzhodnih in v nekaterih južnih govorih, na primer v korčanskem, v bolj omejeni meri pa tudi v kosturskem. V vevčanskem govoru (Struško) so se nosnik *q in zlogotvorna *ɣ, *ʃ za ustničniki razvili, kot smo videli, v labializirani /ǎ/. Po izpadu soglasnikov /h, v, j/ in nekaterih drugih v bolj omejenem obsegu, so se v medsamoglasniškem položaju v zahodnem narečju oblikovale nove samoglasniške zveze, potem pa se je pojavila cela vrsta dvoglasniških zvez [e̯, ai̯, oi̯, ui̯ – ia̯, ie̯, io̯, e^a, o^a, a^e; ũa, ũe], oblikovale so se nove glasovne dolžine [u:, e:, a:, o:], pojavile so se spremembe v zgradbi zloga, prišlo je do vrste primerov krajšanja besed, npr. *vodenica* > *vodeinca* > *vodej̇nca*, *polovina* > *poloina* > *polȯjna*, *nevesta* > *neesta* > *ne:sta* > *nesta*, *progovori* > *progoori* > *progo:ri* > *progori*.

Vpliv samoglasnikov na soglasnike je precej omejen. Nekaj malega so k mehčanju, npr. *rakija* : *rak'ija* // *rakija*, *lagi* : *lag'i* // *lagi*, kakor tudi k nevtralizaciji /l/ in /l̥/, prispevali sprednji samoglasniki. V sersko-lagadinskih govorih se lahko vsi trdi soglasniki pred sprednjimi samoglasniki mehčajo.

– V narečnih glasovnih sistemih makedonskega jezika je bistveno večje razločevanje samoglasnikov kot pa soglasnikov. Bogatejši so tisti vokalni sistemi, ki so na jezikovnem obrobju, posebej na zahodnem in južnem, v stiku z neslovanskimi jeziki. V teh sistemih število samoglasnikov variira od šest do osem. Najpogostejše so spremembe pri odprtih samoglasnikih, na primer redukcija v južnih govorih.

Razlike v narečnem vokalizmu so precej stare. Zgoraj smo omenili, da so k spremembam inventarja samoglasniških fonemov največ prispevali nosnik *q in zlogotvorna *ɣ, *ʃ. Za *q najdemo celo vrsto refleksov /u, o, a, ǎ, ǎ, ǎ, ǎn – ǎm, ǎn – ǎm/; ravno tako za zlogotvorni *ʃ /l̥, ǎl, lǎ, lu, al, ǎl, ǎl, ol, u, ǎ, ǎ/.

Konzonantizem je relativno stabilnejši. Pri zvočnikih so bile spremembe bolj usmerjene k odpravi dieznosti in ta proces v več narečjih še vedno traja. Pri nezvočnikih se je več sprememb zgodilo v podsistemu zlitnikov in pri mehkonebnikih. Pri zlitnikih je izražena tendenca po dopolnjevanju podsistema (z *dž* /ž/ in novim *dz* /z/, ponekod pa tudi z mehkonebnim parom (*k* – *ǵ*), pri zadnjenebnikih pa po poenostavljanju podsistema (z izgubljanjem *x*). Niti podsistem ustničnih nezvočnikov na nekaterih področjih še ni popolnoma umirjen, ker pripornik /f/ še ni fonološko stabiliziran.

– V primerjavi z glasoslovjem je narečno oblikoslovje nekoliko bolj enotno.

V samostalniškem pregibanju se makedonska narečja razlikujejo predvsem glede oblik za izražanje kategorije določnosti, glede oblik predmeta, po nekaterih slovničnih morfemih in v več primerih po oblikoglasnih pojavih. V delu vzhodnih makedonskih govorov so ohranjene naglasne alternacije. Večje razločevanje kažejo zaimki. Razlike so tako v inventarju oblik kot tudi v posameznih sistemih, na primer pri kazalnih zaimkih in v morfologiji osebnih zaimkov.

V glagolskem pregibanju najdemo večjo raznovrstnost v slovničnih morfemih, v inventarju oblik, glede razvrščanja starih in novih glagolskih oblik, posebno v deležniških zgradbah in oblikah.

Dober del razlik v pregibanju se pojavlja zaradi glasovnih sprememb, ki so prizadele tudi končniške morfeme. Koliko se je lahko zaradi glasovnih procesov spremenila morfemska struktura v posameznih govorih, nam najbolj nazorno kažejo končnice za 1. os. ed. in množinske končnice za vse osebe v aoristu in imperfektu. V govorih, kjer se je /x/ izgubil ali se je spremenil v drug fonem, se je z njegovimi spremembami spreminjal tudi glasovni sestav morfemov. Tako, na primer, za 1. os. ed. v makedonskih narečjih najdemo oblike za *reče*: *recoh*, *reko*, *reku*, *rekof*, *rekok*, *rekoj*, tako, kot se je /x/ spreminjal v \emptyset , *v-f*, *j*, *k*. Vendar pa se proces ni ustavil samo pri tem. Zaradi nastalih enakozvočij z različnimi drugimi oblikami so se pojavile verižne spremembe, v katere so bili vključeni tudi drugi slovnični dejavniki.

Pomembno vlogo je v glagolski pregibnosti, pa tudi sicer v slovnicah, odigrala analogija. Po analogiji je v vrsti narečij ustvarjeno precejšnje število sprememb.

– Makedonski jezik je velike spremembe doživel tako na ravni besedišča kot tudi pri besedotvorju. Narečno besedišče je bilo posebej nagnjeno k spremembam in razločevanju pod vplivom balkanskih jezikov, predvsem grškega, vendar pa še posebej zelo pod vplivom turškega. Nekatere inovacije so pokrile ves makedonski jezikovni prostor, vendar pa je precej inovacij ostalo v okvirih določenih krajevnih govorov in postalo njihova značilnost. Največ tujejezičnih leksemov, se je naplastilo v južnih govorih, nekaj tudi v zahodnih. Po drugi strani pa so prav v teh govorih v največji meri ohranjeni elementi stare slovanske leksike, ki so bili iz drugih delov makedonskega ozemlja iztisnjeni.

Podobno je tudi stanje na področju besedotvorja. Nekatere končnice tujega porekla so postale narečna značilnost več govorov, na primer *-ule* z izpeljavami.

Dialectal Segmentation of Macedonian
(Translated by Vera Smole and Sonja Dolžan)
Summary

The academy member and professor Božidar Vidoeski (1920–1998) was one of the most important Macedonian linguists in the second half of the 20th century and a long-time professor of Macedonian dialectology at the Skopje Faculty of Philology. The extensive scope of his work includes scholarly, professional, organizational, and educational activities. Most important are his works in Macedonian dialectology, linguistic history, and onomastics. He drafted the plan for the Macedonian lingu-

istic atlas (questionnaire, network of places, card catalogue, maps) and began to realize it as the head of the Dialectological Section at the Krste Misirkov Institute of the Macedonian Language. He was one of the first associates and coauthors of multilingual atlases, including the Slavic (OLA), Carpathian (OKDA), and European (ALE) atlases, as well as the Concise Atlas of the Balkan Languages. After his death the Research Center for Areal Linguistics (ICAL) was established at the Macedonian Academy of Sciences and Arts in 2000, which continues to publish international atlases and edit and publish Vidoeski's works. To commemorate the fifth anniversary of his death in 2003, the Center organized an international conference titled "Areal Linguistics: Theories and Methods" (proceedings published in 2005), which includes articles describing Vidoeski's life and work.

This translation of a summary of the history of Macedonian from its emergence from Proto-Slavic to today's dialects by Vidoeski (in Macedonian: "Dialektnata diferenciacija na makedonskiot jazik") honors his memory and at the same time is one of our links with the Macedonian language and people. We have translated the version that was published in place of an introduction to his collection of Macedonian dialect texts titled *Tekstovi od dijalektite na makedonskiot jazik* (ed. Kosta Peev, Marijana Kiš, and Ubavka Gajdova) and published in Skopje in 2000 by the Krste Misirkov Institute of the Macedonian Language.

Priloga

KARTA MAKEDONSKIH NAREČIJ

(avtor: Božidar Vidoeski)

Legenda h karti:

- 9.1 Zahodno narečje
 - 9.1.1 Centralni govori
 - 9.1.2 Zahodni obrobni govori
 - 9.1.2.1 Gornopološki, debarski, struški, ohridski in prespanski govori
 - 9.1.2.2 Drimkolsko-golobrdski govor
 - 9.1.2.3 Vevčansko-radoški govor
 - 9.1.2.4 Malorekanski (galički) govor
 - 9.1.2.5 Rekanski (žirovniški) govor
- 9.2 Jugovzhodno narečje
 - 9.2.1 Štipsko-strumiški govori
 - 9.2.2 Tikveško-mariovski govori
 - 9.2.3 Maleševsko-pirinski govori
 - 9.2.4 Južni govori
 - 9.2.4.1 Solunsko-vodenski (dolnovardarski) govori
 - 9.2.4.2 Sersko-lagadinski govori
 - 9.2.5 Kostursko-korčanski govori
 - 9.2.5.1 Korčanski govor
 - 9.2.5.2 Kosturski govor
 - 9.2.5.3 Nestramsko-kostenariski govor
 - 9.3 Severni govori

* Za elektronsko obliko karte se zahvaljujeva dr. Marjanu Markoviću.

